

В. К. Кульбака

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖЕРТОВНОГО КУЛЬТОВОГО КОМПЛЕКСУ ІЗ ЧОРТОМЛИЦЬКОГО КУРГАНУ⁹

Одним із найвідоміших зразків виробів мистецтва давньогрецьких майстрів Північного Причорномор'я є срібна амфора із Чотромлицького кургану. До інтерпретації сюжетів, зображених на ній, дослідники зверталися неодноразово. Автор намагається інтерпретувати призначення певних структурних елементів амфори з Чотромлицького кургану, вважаючи їх безпосередніми ознаками існування культу Соми-Хаоми. Застосування ситечок в амфорі могло бути викликane відділюванням від рідини значних фракцій, скоріш за все рослинного походження. Так, скажімо, при витискуванні соку із рослин та приготуванні із нього напою. Цим напоєм міг бути священний сік Соми – Хаоми, який застосовувався індоарійцями в жертовних обрядах і виготовлявся із рослин Маку. Форму амфори можна також співвіднести з головою Маку, а її «грибоподібні» віңця – з відігнутою кришечкою маківки. Розглядаючи в комплексі всі три предмети (амфору, черпак, таз) можна зробити висновок, що їх призначення суто культове і трактувати сцену центрального фриза амфори як жертвоприношення коня, яке описане в Рігведі. Необхідно відзначити, що обряди жертвоприношення як коня, так і Соми-Хаоми в індоарійській традиції супроводжувались читанням жерцями священних гімнів. Автор вважає, що зображення чоловіка з оголеною правою стороною торсу, повернутого анфас, і який нібито не бере участі в загальних сценах на центральному фризі амфори представляє собою жерця, який промовляє подібні гімни під час жертвоприношення.

Ключові слова: *соматичний культ, скіфи, Чотромлицький курган, жертовний комплекс, Рігведа.*

З виникненням і розвитком грецьких міст на Чорноморському узбережжі посилюються їх зв'язки зі скіфським світом. Особливо яскраво цей процес виявляється у виробках грецьких майстрів, які виготовляються за скіфськими замовленнями і ввозяться до Скіфії.

Одним із найвідоміших зразків подібних виробів мистецтва є срібна амфора із Чотромлицького кургану. До інтерпретації сюжетів, зображених на ній, дослідники зверталися неодноразово. В цілому сюжети трьох фризів амфори дають уявлення про тричастковість простору індоіранської космогонічної системи. Деякі дослідники, розглядаючи амфору та її зображення у тримірному просторі, приходять до висновку про наявність тут і четвертого виміру – часу.

Основні розбіжності в інтерпретації зображених на амфорі сцен відносяться до середнього її фриза, в сюжеті якого вбачають жертвоприношення коня, його таврування і, нарешті, сцену холощіння коня. Не торкаючись в цілому всього комплексу цих зображень, ми хотіли б звернутися до практичного використання подібного виду посудини та його функціонального призначення. У зв'язку з цим необхідно відзначити одну важливу деталь

⁹ Публікацію взято з видання: Україна – Греція: Історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 27–29 трав. 1999 р. – Маріуполь, 1999. – Т. 1, ч. 1. – С. 129–132.

в конструкції амфори – наявність ситечок як в її горловині, так і в системі її краників-зливів. Застосування подібного роду технічних пристроїв перегукується, на наш погляд, з функціональним призначенням ситечок з ручками, що зустрічаються в скіфських похованнях. Подібні ситечка, на думку дослідників, призначалися для проціджування вина. Таке пояснення, на наш погляд, не зовсім відповідає дійсності. Справа в тому, що вина для обміну або продажу повинні були постачатися в готовому вигляді і ніякого проціджування не передбачали. Якщо мається на увазі не проціджування, а фільтрація мутного продукту, який не відстоявся, що для товарного вина доволі важко припустити, то подібний технологічний процес відбувався в місці його виготовлення при відстоюванні ще не готового вина.

Застосування ж ситечок могло бути викликане зовсім іншими цілями – відділюванням від рідини значних фракцій, скоріш за все рослинного походження. Так, скажімо, при витискуванні соку із рослин та приготуванні із нього напою. Цим напоєм міг бути священний сік Соми – Хаоми, який застосовувався індоарійцями в жертвних обрядах і виготовлявся, на нашу думку, із рослин Маку.

Торкаючись теми функціонального призначення ситечок, хотілося б звернутися до використання ще однієї категорії знахідок із скіфських поховань – металевих черпачків. Їх призначення дослідники також пов'язують з «розливанням вина із амфор», з чим знову-таки важко погодитись. Товарне вино імпортувалось і зберігалось в амфорах, які являли собою доволі зручну для розливу «винну тару», що не припускала будь-якого черпання з неї, або проміжного розливання по черпачках. Вочевидь, вони призначалися для черпання зовсім іншої рідини з широкої посудини, подібної дерев'яним чашам або металевим тазам. Такі черпачки, як і згадані вище ситечка, могли застосовуватись в релігійно-обрядових церемоніях для приготування індоарійського жертвного напою Соми – Хаоми із рослини Маку.

В основі форми амфори деякі дослідники бачать яйце, з якого виник світ, і порівнюють верхню її частину з небесним сводом, а нижню – з землею та нижнім світом. На наш погляд, форму амфори можна також співвіднести з головою Маку, а її «грибоподібні» вінця – з відігнутою кришечкою маківки.

Самі ситечка, як у горловині, так і в зливах-краниках, могли мати не тільки суто технічне призначення – очищення напою від залишків вижимок, а й виконувати сакральноритуальну функцію, надаючи напою, що проходив через них, магічних властивостей. В такому випадку сама амфора у вигляді Маку могла виступати еквівалентом «світового дерева», а краники-зливи на ній, особливо голівка крилатого коня, композиційно пов'язана з нижніми пагонами всієї рослини, можуть являти собою джерело живлячого священного напою, який витікав із «світового дерева», представленого рослиною Маку.

В такому випадку функціональне призначення та трактовку сюжетів, зображених як на амфорі, так і на срібному тазу з цього поховання необхідно розглядати в комплексі з черпачком. Подібний підхід, але тільки відносно до амфори і тазу, пропонував Д.А.Мачинський.

Звернемося тепер до третього предмету із даного комплексу – срібного тазу. Формою він нагадує дерев'яні чаші з золотими накладками, ритуально-обрядове застосування яких майже не викликає сумніву. В цьому аспекті буде цікаво розглянути зображення на зовнішній стороні тазу під його ручками. Тут зображена богиня з ногами, які переходять в рослинні пагони; руки її розведені в сторони і підняті вгору, а на голові знаходиться незвичайний головний убір, що розширюється догори. Дослідники звертались до цього зображення, відзначаючи його рослинну приналежність, та пов'язували його з богинею земних плодючих сил – персонажем, парним Фагімасаду, а також з образом грецької Деметри. Ми вважаємо за необхідне звернути увагу на головний убір цього божества – калаф, який представляє собою розширену догори корону і нагадує відігнуту кришечку макової голівки. Подібний головний убір, як і інші елементи рослинного походження (стебло-тулуб, листя-руки, голова-маківка) ми знаходимо в другому антропоморфному божестві, зображеному на ритуальній посудині марлицького типу із

Гіляне. В своїй роботі, проаналізувавши подібні зображення, ми дійшли висновку, що вони представляють собою антропоморфізовану рослину Маку. Таким чином, із вищесказаного можна зробити висновок, що на тазу зображено божество, пов'язане з культом священного напою Сомі-Хаоми.

Розглядаючи в комплексі всі три предмети (амфору, черпак, таз) можна зробити висновок, що їх призначення суто культові і трактувати сцену центрального фриза амфори як жертвоприношення коня, яке описане в Рігведі (1.162).

Наприкінці хотілося б зупинитися на одній деталі центрального фриза амфори. Це зображення чоловіка з оголеною правою стороною торсу, повернутого анфас, і який нібито не бере участі в загальних сценах. Необхідно відзначити, що обряди жертвоприношення як коня, так і Сомі-Хаоми в індоарійській традиції супроводжувались читанням жерцями священних гімнів. Нам здається, що ця деталь і представляє собою жерця, який промовляє подібні гімни під час жертвоприношення. В тексті Рігведи про нього говориться: “Хотар, адхвар'ю, жрець, що відганяє жертвою (небезпеку), запалювач вогню. Утримувач давильного каміння, а також натхненний п р о м о в л ю в а ч”. Оголена ж права рука підтверджує наше припущення, оскільки індійські жерці до теперішнього часу зберегли подібну деталь в своєму ритуальному одязі.

V. C. Kulbaka

THE PROBLEM OF THE SACRIFICIAL CULT COMPLEX FOUND IN THE CHORTOMLYK MOUND

A silver amphora found in the Chortomlyk mound is one of the most famous work of art made by the masters inhabited the territory of the Northern Black Sea. The researchers used to explain the scenes depicted on the amphora. The author tries to read the appointment of the certain structural elements of the amphora found in the Chortomlyk mound into the proper signs of the Soma-Haoma cult.

There were a number of the strainers in the amphora. It could be caused by the polyrrhea of the fluid. The fluid was likely to have a plant origin. So, they used the plant pomace juice to prepare a special drink. That drink could be a sacred drink named Soma-Haoma. The Indo-Aryans use it during the sacrificial rites. They used plants «Маку» (Poppy) to make the juice. The amphora shape can also be correlated with a head of a poppy and its «mushroom» crown can be correlated with a curved crown cap of a poppy seed. If you examine all three items together (the amphora, a bucket and a basin), you can conclude that their purpose was purely religious. And you can interpret the scene depicted on the central frieze of the amphora as an ashvamedha which was mentioned in the Rig Veda.

It should be noted that the ceremonies of offering sacrifices (such as: an ashvamedha or Soma-Haoma scarifice) were accompanied with the reading of the sacred hymns by the priests according to the Indo-Aryan traditions. The author believes that the image of a man with his naked torso and his head frontally on the right side at the central frieze of the amphora is the image of a priest saying such hymns during the sacrifice

Key words: *Soma cult, the Scythians, the Chortomlyk mound, a sacrificial complex, the Rig Veda.*